

İrfan KAYA*

**İTHAF EDEBİYATI BAĞLAMINDA
MEMLÜKLERDE ARAP DİL İLİMLERİNİN
PATRONAJI: EBÛ HAYYÂN ÖRNEĞİ**

ÖZET

İlmî ve edebî çalışmalarda müellifin eserini, bir devlet adamına veya değer verdiği birine adanması anlamına gelen ithaf kavramı klasik dönem ilmî çalışmalarda iktidar ve ulema arasındaki himaye ilişkisinin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İthaf olgusu devlet yöneticilerinin ilmî çalışmalara verdiği maddi-manevi desteklerin mukabilinde âlimlerden aldıkları bir çeşit hediye mesabesindedir. İthaf sayesinde âlimler devlet ricâline isimlerini ölümsüzleştirme, ilmî çalışmalara verdikleri destekleri tescilleme, ilmî çevrelerde ve dolayısıyla halk kitleleri nezdinde meşruiyet sağlama imkânı tanımaktadırlar. Bu çalışma iktidar ulema arasında himaye ilişkisine ithaf penceresinden bakmayı denemektedir. Konuyla ilgili olarak ilmî çalışmaların ve âlimlerin desteklendiği tarihsel bir bilgi olarak kabul görmüş Memlûk devletinde devlet ricâline ithaf edilen eserler içerisinde Ebû Hayyân'a ait *et-Tezyîl ve't-Tekmil* isimli eser seçilmiştir. Nahiv alanında meşhur bu eser, Türk kölemen askerlerin kurmuş olduğu, Mısır ve Şam bölgesinde iki buçuk asır hüküm süren bir devletin özellikle Arap dili ile ilgili çalışmalara verdiği desteği tescil etmesi bakımından önemli görüldüğü için seçilmiştir. İthaf kültürü ve edebiyatı bağlamında ele alınan eser Türk devlet yöneticilerinin Arap dil ilimlerini himayesi açısından örnek teşkil etmektedir. Çalışma neticesinde ithaf metinlerinin salt adanmış yazıları olmaktan öte dönemin siyasi ortamı, devlet yöneticilerinin ulema sınıfından beklentileri ve devlet adamlarının kişisel, siyasi ve ilmî nitelikleri hakkında ipuçları barındırdıklarına dair verilere ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve belagatı, ithaf, himaye, Memlûkler, Ebû Hayyân

**THE MAMLUK PATRONAGE OF ARABIC
STUDIES IN THE CONTEXT OF A LITERATURE
OF DEDICATION: THE CASE OF ABÛ HAYYÂN**

ABSTRACT

In classical scientific and literary traditions, dedication – whereby authors dedicate their works to prominent individuals – served as a key element of the patronage system linking scholars and the state. This practice can be viewed as a form of symbolic gift exchange, in which scholars offered dedications in return for financial and moral support. These texts enabled state officials to perpetuate their names, demonstrate scholarship support, and legitimise their status among intellectual and public audiences. This study examines the patronage relationship between the government and scholars through the lens of dedication, with a focus on the Mamluk state, where scholarly support was a prevalent phenomenon. The study examines explicitly Abû Hayyân's *al-Tazyîl*, a major work on Arabic grammar, dedicated to Mamluk officials. The selection of this text underscores the pivotal role of a Turkish-led regime in promoting Arabic linguistic sciences during its reign over the Egyptian region. The analysis demonstrates that dedicatory texts transcend their ceremonial function, serving as reflections of the prevailing political environment, the expectations placed on scholars, and the social, political, and intellectual qualities of the statesmen involved. Consequently, dedicatory texts emerge as pivotal sources for comprehending the intricate relationship between power, scholarship, and cultural identity in the Mamluks.

Keywords: Arabic language and rhetoric, dedication, patronage, Mamluks, Abû Hayyân

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bilecik/Türkiye. E-posta: irfan.kaya@bilecik.edu.tr / Asst. Prof. Dr., Bilecik Shayh Adabali University, Faculty of Theology, Bilecik/Türkiye. E-mail: irfan.kaya@bilecik.edu.tr

Giriş

Türklerin miladi onuncu yüzyılda topluca ve yoğun bir şekilde İslamiyet'i kabul etmesini takip eden birkaç asır içerisinde Müslümanların yaşadığı topraklarda Türk devletler kurulmuştur. Müslüman Türk devletleri, hüküm sürdükleri coğrafyada Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadislerini anlama ekseninde gelişen İslami ilimlerin gelişmesine katkı sunmuşlardır. Bu devletlerin en önemlilerinden biri olan Memlûkler döneminde başkent Kahire, bir ilim merkezi hüviyeti kazanmıştır. Özellikle 13(6). Yüzyıllarda batıda Endülüs, doğuda Bağdat, Basra ve Kûfe'de siyasi istikrarın bozulmasıyla âlimlerin büyük kısmı Kahire ve Mâverâünnehir'e göç etmiştir. Memlûk yönetici ve devlet adamlarının himayesi ve desteğiyle birçok âlim yetişmiş ve çeşitli ilimlere yönelik eserler kaleme alınmıştır (İbn Haldun, 2009, s. 2/779). Bu çalışmada devlet hükümdar ve yöneticilerinin âlimlere verdiği destek ve himaye Memlûkler özelinde ele alınmıştır. Bunun en önemli sebebi hüküm sürdüğü zaman dilimi ve coğrafi konjonktür düşünüldüğünde Memlûk devletinin ilmî çalışmalar ve âlimler yönüyle nitelik ve nicelik bakımından verimli bir süreci temsil etmesidir.

Devlet yöneticilerinin ilmî çalışmalara verdiği destek; medreseler açma, âlimleri maddi yönden destekleme ve onlara devlet kademelerinde çeşitli mansıplar ihdas etme gibi farklı tezahürlerle kendini göstermiştir (Midilli, 2022, s.13). Bu çalışma Memlûkler özelinde iktidar ulema ilişkisinin bu parametreleri ile ilgilenmemektedir. Zira Memlûkler söz konusu olduğunda iktidar ulema ilişkileri üzerine yapılan güncel araştırmalarda genel anlamda bu ilişkinin seyri ve yapısı üzerinde yoğunlaşmış ve çeşitli istatistikî bilgiler eşliğinde devletin ulemaya verdiği desteklere odaklanılmıştır. Ancak Memlûk devlet anlayışında iktidar ulema arasındaki ilişkinin tek yönlü olduğu söylenemez. Zira Memlûkler için ulema ile ilişkileri iyi tutmak toplumsal meşruiyet zeminini sağlamlaştırmak anlamına gelebilmekteydi. Bu bakımdan Memlûk devlet ricâli de âlimler nezdinde itibar görme, bu itibarları sayesinde geniş halk kitleleri üzerinde otorite temin etme arayışına girebilmekteydi (Düzenli, 2021, s. 3). Âlimlerin iktidar ve nüfuz sahibi idarecilerden himaye görme veya destek sağlama adına eserlerini onlara ithaf ettikleri görülmektedir. Bu eserlerde kaleme alınan ithaf metinleri bazen uzun uzadıya medih ifadeleri içermekte ve satır aralarında iktidar ulema ilişkilerinin ulema perspektifinden nasıl görüldüğüne dair ipuçları verebilmektedir. Bu çalışmanın hedefi söz konusu devlet ve ulema ilişkisine ulema zaviyesinden yaklaşarak Arap edebiyat geleneğinde ithaf kültürünü ele almak ve Memlûk devleti özelinde bir âlim ve eserindeki ithaf yazısından hareketle iktidar ulema ilişkisinin bir ithaf yazısına nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. İthaf geleneği Arap kültür ve edebiyatında azımsanmayacak derecede etkisini hissettirmiş olmasına rağmen Türkiye'de ve Arap yazın sahasında konuyla ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türk edebiyat geleneğinde ithaf kültürü ile ilgili olarak birkaç çalışma bulunmaktadır.¹ Edebiyat alanı dışında farklı alanlarda yapılan ithaf ile ilgili birkaç çalışmada ise belli dönemlerde yaşamış âlimlerin belli hükümdarlara ithaf ettikleri eserler ele alınmıştır. Toplu olarak ise Türkiye Selçuklu devletinde hükümdarlara ithaf edilen eserler hakkında bilgiler veren bir çalışmaya rastlanmıştır (Dobra, 2016). Bu çalışmalar ithaf metninin niteliğine ve içeriğine girmeden istatistikî bilgiler vermekle yetinmiştir.

Bu çalışmanın kapsam sınırlarından bir diğeri Memlûkler döneminde te'lif edilen sadece Arap dil ilimlerine dair eserlerde yer alan ithaf metinleri olmuştur. Zira diğer İslami ilimler veya fennî ilimlere dair kaleme alınan eserler kapsam dışında tutulmuştur. Kapsamın Arap dil ilimleri

¹ Türk edebiyat geleneğinde ithaf ile ilgili bkz: (Bulut, 2020; Karataş, 2002; Yurttutar, 2008)

ile sınırlı tutulmasının sebebi ise tarihte Arapların yaşadığı geniş bir coğrafyayı yaklaşık iki buçuk asır boyunca yönetmiş olan Memlûklerin ekseriyetle Türk yöneticiler tarafından idare edilmiş bir devlet olarak Arap dili ve onunla ilgili ilimlerin gelişimine ne denli katkılar sunduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Dönemin Türk devlet yöneticilerinin Arap dil çalışmalarına verdiği desteğin bir simgesi olarak ithaf geleneği aynı zamanda kültürlerarası etkileşim ve dayanışmanın da bir göstergesidir. Zira 18. yüzyılda tüm dünyada etkisini gösteren milliyetçilik düşüncesi ilerleyen dönemlerde Araplar arasında da yayılmış ve Arap milliyetçiliğini savunan bazı yazarlar Türklerin Arap dil çalışmalarına engel oldukları savını işlemiştir (Bilin, 2021, s. 7). Akademik anlamda klasik dönem yazılı veriler birçok yönleriyle ele alınmış olmasına rağmen ithaf kültürü ve geleneği üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma sayesinde geçmişte kültürlerarası işbirliği ve dayanışmaya dair önemli bir örnek gün yüzüne çıkarılacaktır. Bunun günümüz şartlarında benzer yaklaşımlara ilham kaynağı olması beklenmektedir. Aynı din, kültür ve geçmişe sahip milletlerin birbiriyle tekrar diyalog kurabilmelerine yönelik bir perspektif oluşmuş olacaktır. Kültürlerarası ayrışmayı körükleyen fikirlerin dayanaklarından biri olan Türk devletlerinin Arap kültürüne mesafeli davrandığı hatta geriye götürdüğüne dair oluşmuş algıyı da ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile veriler toplanmış ve bu verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada genel anlamda ithaf geleneği ve edebiyatı hakkında kısa bilgi verilecek olup, örneklik etmesi açısından ulaşılabildiği kadariyle, Arap dil ilimleri ile ilgili, müellifinin yaşadığı coğrafyadaki Türk devlet yöneticilerine ithaf ettiği bazı matbu eserler ve ithaf edildiği devlet ricâli kısaca belirtilecektir. Arap dil ilimlerine dair henüz tahkik edilmemiş yazma eserler incelemeye alınmamıştır. Takdir edilmelidir ki sadece Memlûkler dönemindeki te'lif edilmiş eserlerin bile detaylı olarak incelenmesi ve varsa ithaf olgusunun ele alınması bir makale sınırlarını aşacaktır. Bu bağlamda ulema gözünden iktidar-ulema ilişkisindeki himaye olgusuna dair bir fikir vermesi amacıyla Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ve nahiv ilmine dair kaleme aldığı, İbn Mâlik'e ait *Teshîl* isimli kitaba yazdığı hacimli şerh olan *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi't-Teshîl* seçilmiştir. Nitekim bu eser, Memlûk devleti döneminde, mukaddimesinde ithaf metni olan Arap dil ilimlerine ait te'lifler içerisinde kronolojik bir önceliğe sahiptir. Çalışmada öncelikle iktidar ulema ilişkisi ve patronaj olgusuna değinilecek, ardından ithaf kültürü ve geleneği hakkında bilgi verilecek son olarak da Ebû Hayyân'ın söz konusu eserindeki ithaf metni tahlil edilecektir.

Ulemâ-İktidar İlişkisi Açısından Himaye/Patronaj

Sözlük anlamı itibariyle "korumak, zarar gelecek şeylere engel olmak" manasına gelen himaye, Cahiliye dönemine uzanan tarihsel arka plana sahip bir Arap geleneğidir. Bir terim olarak "kişi, aile, aşiret ve kabilelerin herhangi bir saldırıya karşı birbirilerini koruması" demektir (Bozkurt, 1998, 56). İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde ise himaye daha çok *sığınmak* anlamına gelene *telci'e* kavramıyla beraber kullanılmıştır. Zayıf bir kişinin hırsızların ve haraç alanların kötülüklerinden korunmak ve daha düşük bir öşür vergisi olan *kati'a* mükellefi olmak maksadıyla toprağını daha nüfuzlu ve güçlü birinin mülkiyetine bırakması şeklinde uygulanan *telci'e* bir çeşit vergi kaçırma mekanizması olarak işletilmiştir (Yüksel, 2015, s. 217). Himaye olgusunun İslam devlet geleneğinde nüfuz sahibi olanlar ile bu nüfuzdan istifade etmek isteyenler arasında karşılıklı gerçekleşen pragmatik bir ilişki olduğu söylenebilir. Zira himaye görmek isteyen sağladığı fayda açık iken himaye edenin bundan kazancının nüfuzunu genişletmek ve devam ettirmek olduğu ifade edilebilir. İktidar mensuplarıyla bir tür himaye ilişkisi geliştirme konusunda üzerinde durulması gereken önemli toplumsal sınıflardan biri şüphesiz âlimlerdir.

İslam devletlerinde klasik dönemde himaye ve ulema ilişkilerinin yapısını anlayabilmek, ulema sınıfının toplumdaki statü ve etkisini bilmeyi gerektirmektedir. İslam devletlerinde ulema, İslam'ın ilme verdiği değer ve önemin yansıması olarak her zaman huzur, istikrar ve barışın temsilcisi olarak saygın bir makamı temsil etmiştir. İslam coğrafyasında hüküm süren devletlerde ulema, toplumda bir çeşit ıslah edici pozisyonunda bulunan, İslami ilimler ve diğer fenni ilimler ile meşgul olan, *emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker* mesuliyeti taşıyan bir toplum sınıfı olarak nitelenmiştir (Lapidus, 1967, s. 107). Ancak İslam devletlerinin tümünde olduğu gibi Memlûkler devletinde de ulema sınıfı salt teolojik ve dinî bir seçkinler sınıfı olmaktan öte hayatın tüm alanlarında etkili ve söz sahibi bir konumda bulunmaktaydı. Onlar sadece dini hayat ile ilgilenmemiş ekonomik, siyasi ve hukukî alanlarda da etkin rol üstlenmiştir. Bir sınıf olarak ifade edilecek olursa *ulema*, devlet adamları, tüccarlar ve asker sınıfının, kendileriyle ilişkileri iyi tutmaya özen gösterdikleri bir topluluktur (Lapidus, 1967, s. 108). Memlûkler özelinde bunun en önemli sebeplerinden biri, devlet yöneticilerinin âlimleri kendileri ile halk arasında bir aracı olarak görmeleridir. Nitekim Memlûk şehirlerinde devlete ait idari mekanizmayı ve yönetimi elinde bulunduran merkezî bir yapı yoktu. Devlet nizamına dair yürütülmesi gereken işler geniş toplum kesimlerinin katılımıyla şekillenen tabana yayılmış organizasyon ile yürütülmekteydi. Bu örgütlü yapı Lapidus tarafından *dini elitler* olarak nitelendirilen ulema elinde şekillenmekteydi (Lapidus, 1967, s. 107). Zira âlimler sadece medresede ilmî faaliyetlerle meşgul olmuş kişiler değillerdi. Çoğu zaman mahkemede kadı veya kâdî'l-kudât, toplum nezdinde kanaat önderi, sarayda divan üyelerinin saygı duyup, fikirlerine değer verdiği bir kişi olmuştur (Midilli, 2022, s. 13, 14). Çünkü halkın değer verdiği ve sözüne kıymet verdiği ulema, iktidar ile halk arasında bir köprü vazifesi görmektedir (Düzenli, 2021, s. 9). Yaacov Lev'in simbiyotik bir ilişki olarak nitelendirdiği iktidar-ulema arasındaki himaye ilişkisi tek yönlü değil karşılıklılık esasına dayanan bir yapı arz etmekteydi (2009, s. 24). Memlûkler özelinde devlet ricâli ve sultanlarının âlimlere verdiği destekler ile ilgili olarak çok sayıda veriye ulaşılabilmektedir. Memlûklerin ulemaya verdiği destek vakıflar kurmak, medreseler inşa etmek, belirli ve düzenli gelirler sağlamak veya devlet kademelerinde önemli konumlarda istihdam etmek şeklinde kendini göstermiştir.

Örneğin dönemin çok yönlü âlimlerinden biri olan Muhammed b. Nakkâş (ö. 763/1362) Memlûk sultanı el-Nasır Bedreddin Hasan b. Muhammed b. Kalavun'un (ö. 762/1361) iltifatına mazhar olmuş, sultan sayesinde imtiyazlı bir konum elde etmişti (Steenbergen, 2006, s. 58). Aynı şekilde dönemin önemli dil âlimlerinden olan Muhibbuddin Muhammed b. Yusuf (ö. 778/1376) *nâzıru'l-ceyşlik* makamına getirilmiştir (2002, s. 7/153). Yine Arap belagatına dair meşhur *Telhîsu'l-miftâh* isimli eserin müellifi Hatîb el-Kazvinî, dönemin Memlûk sultanı Meliku'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ile sıkı münasebet geliştirmiş, Şam baş kadısı iken kendisi tarafından Mısır'a davet edilerek Mısır baş kadılığı makamına getirilmiştir (1982, s. 4/3).

Memlûk devletinde hükümdar ve devlet ricâli, ilmi veya konumları sayesinde toplumda saygı gören âlimlerle ilişkileri iyi tutmaya özen göstermiştir. Kendilerine yakınlık duydukları âlimleri himaye etmişler, onlara devlet imkânlarına erişme konusunda ayrıcalıklar tanımışlardır. Bu himaye modern çalışmalarda 'patronaj' kavramıyla ifade edilmiştir. Bazen bu himaye ilişkinin ulemanın birbirini gözetmesi şeklinde veya âlim ile talebesi arasında geliştiği de görülmüştür (Özkan, 2024, s. 4). Memlûkler dönemi iktidar-ulema arasındaki himaye ilişkisini konu alan eserler genel anlamıyla konuya iktidar cephesinden yaklaşım göstermiştir. Devlet yöneticilerinin âlimlere verdiği destekler, açtığı ilim müesseseleri ve vakıflar dikkate alınarak himayenin yukarıdan aşağı bakan yönüne değinilmiştir. İktidar-ulema arasındaki himaye ilişkisinin ulemadan

iktidara bakan unsurları arasında ulema sınıfının devlet yöneticilerine yönelik kitlesel meşruiyet ve memnuniyet oluşturma, devlet yöneticilerinin kararlarına uygun fetvalar çıkarma ve eserlerini onlara ithaf etme gibileri sayılabilir. Çalışmamız bu unsurlar arasından ithaf olgusuyla ilgili olduğu için bu unsur bir kültürel gelenek olarak ele alınacaktır.

İthaf Geleneği ve Edebiyatı

İthaf, kelime manası itibariyle hediye, vergi, hibe vermek ve iyilik yapmak anlamlarına gelen 'تحف/t-h-f' fiilinin, إفعال vezninden mastarıdır (Cevherî, 1987, s. 4/1333). Hz. Peygamber bir hadisinde 'تُحْفَةُ الْمُؤْمِنِ الْمَوْتُ/Mü'minin hediyesi ölümdür' buyurmaktadır. Hadiste geçen ölümün hediye olması durumu müminin dünyadaki tüm sıkıntı ve meşakkatinin karşılığını ölüm sonrasında alacağı; dolayısıyla ölümün onun için hediye mesabesinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Hâkim en-Neysâbü'rî, 1990, s. 4/355). Edebî bir ıstılah olarak ise ithaf, şair veya yazarın ortaya koyduğu eserini değer verdiği, kendisinden iyilik gördüğü/umduğu kişi veya kurum adına yazmasıdır (Karataş, 2002, s. 89). Farklı kültür havzalarında kaleme alınan eserlerde görülen ithaflar kadim dönemlerde genellikle eserin baş tarafında yer alırdı. Eserlerin giriş kısımlarında süslü ifadelerle ithaf edilen kişi veya kurum açıkça belirtilirdi (Karataş, 2001, s. 224).

İthaf kavramına Türkçe karşılık olarak *sunu*, *adanı* ve *sunut* gibi karşılıklar önerilmiştir (Karataş, 2002, s. 100). Arapça karşılık olarak kadim edebiyat geleneğinde süslemek anlamına gelen *tevşih* kavramı kullanılmıştır. Süslemek manalı bir kelimenin bu olguya isim olarak verilmesindeki hikmet, eseri hükümdar, vali veya nüfuzlu devlet ricaline ithaf etmek suretiyle onu değerli kılıp süslemek anlamını taşımasıdır. Arap dili ve belagatı kapsamında bedi' disiplini içerisinde *Tevşih* isimli bir sanat da bulunmaktadır.² İthaf manasında gelen *tevşih* ile bu sanat karıştırılmamalıdır. Matbaanın yaygınlaşıp, toplumda okur-yazar oranının yükselerek edebi ve ilmî eserlerin yazarlarının geçimini sağlamaya başladığı modern çağlara kadar şair, sanatçı ve ulema, hükümdar ve devlet adamlarının ihsanına ve desteğine ihtiyaç duymuştur. İhsan ve kabulün yegâne sahibi olan hükümdar ve hanedan, şair ve âlimin en önemli velinimetleri olmuştur. Patrimonyal devletlerde yüksek kültür, saray ve hanedan kültürü demektir. Tabi ki bu karşılıklı ilişki sayesinde geniş bir ulema ve sanatkâr çevresine sahip olmak, sultan ve hanedan için de bir prestij kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ortaçağ İslam devletlerinde ilmî veya sanatsal bir şaheserin ortaya çıkması aynı zamanda seçkin sınıfın ve hanedan mensuplarının himaye ve korumasına bağlı olabilmekteydi. Buna İnalıcık'ın ifadesi ile 'kültür patronajı' da denilebilir (İnalıcık, 2003, ss. 10-13). Farklı milletlere ait edebî geleneklerde yazar veya sanatçının eserini başkası adına yazdığına şahit olunmaktadır. Yazar veya şairin bunu yaparken asıl maksadı yaptığı çalışmalar için ihsana nail olmak veya maddi-manevi destek görmektir. Bazen de yazdığı eserin nüshalarını çoğaltabilmek için gerekli imkânların sağlanmasını temin etmektir. Aslında kendisine kitap ithaf edilen kişi de bundan hoşnut olmakta ve adının bu yolla ölümsüzleşeceğini düşünmektedir. Yüksek mevkilerde bulunan nüfuzlu kişiler, meşhur bir âlimin eserinin kendilerine ithaf edilmesini sağlayarak şöhret bulmak, öldüklerinde de hayırla yâd edilmek istemişlerdir. Hatta klasik dönemde bazı nüfuzlu kişiler, âlim veya şairlere para vererek eserlerini kendilerine ithaf etmelerini beklemişlerdir. Örneğin Lale devrinin önemli devlet adamlarından olan Damat İbrahim Paşa, birçok ilmî eserin kaleme alınması yönünde teşvikte bulunmuştur (Olgun, 1994, s. 74).

² *Tevşih*: Bedi' sanatlarından biri olarak Endülü's'te ortaya çıktığı düşünülen bu sanat, şiirde kafiye'nin manaya göre belirlenmesidir. Bir başka deyişle beytin akışından kafiye'nin nasıl olacağını tahmin edilmesidir. Bknz: (İbn Cafer, t.y., s. 167)

İthaf, batı edebiyat ve yazın dünyasında da yaygın bir kültürel tutumdur. Batıda yazar veya şairler eserlerini Tanrıya, Bakire Meryem'e, krallara, aristokratlara, ruhani liderlere, ülke, şehir veya milletlerine, hocalara, kadınlara ve sevilen kişilere ithaf etmişlerdir (Brown, 1913).

İthaf geleneği Türk edebiyatında ilk defa 19. Yüzyılda görülmüştür. Genel kabule göre ilk defa Namık Kemal *Vatan Yahut Silistre* isimli tiyatro eserini aziz şehitlerimize ithaf etmiştir (Karataş, 2002, s. 90). Günümüze kadar gelen süreç içerisinde modern dönem Türk edebiyatında ithaf geleneği yaygınlaşmıştır. Şiirler veya edebî eserler yazarlar tarafından sevilen kişilere karşılıksız beklenmeksizin ithaf edilir olmuştur (Bulut, 2020, s. 39).

Arap edebiyat geleneğinde ise bazı müellifler ve şairler çoğunlukla himaye görmek ve maddi-manevi ihsana nail olmak maksadıyla eserlerini hükümdar ve devlet büyüklerine ithaf etmişlerdir. Eser sahiplerinin ithaf yazılarını genellikle mukaddime kısmında bazen isim vererek bazen de övgü dolu nitelemeler ile kaleme aldıklarına şahit olunmaktadır. İthaf edilen kişi devlet ricalinden olunca ithaf yazılarında da çok süslü ve abartılı ifadelerin yer alması kaçınılmaz olmuştur. Bu ithaf yazıları aynı zamanda eser sahibinin belagat yeteneğini de ortaya koymaktadır. Türk devletlerinin hüküm sürdüğü coğrafyalarda Arap dil ilimlerine dair kaleme alınan eserlerde yer alan ithaflar bu devlet adamlarının Arap dil çalışmalarını destekledikleri anlamını da taşımaktaydı. İslami ilimlerin içerisinde alet ilmi olarak görülen Arapçanın nahiv, sarf, belagat, lügat gibi birçok disiplini ile ilgili ortaya konulmuş bazı eserlerin Türk devlet yöneticileri tarafından desteklendiği görülmektedir. Âlimler bazen himaye görmek amacıyla, bazen de gördükleri ihsanlara karşılık teşekkür mahiyetinde eserlerini devlet hükümdar veya yöneticilerine ithaf etmişlerdir.

Örneğin nahiv alanında önemli bir eser olan İbn Mâlik'e (ö. 672/1274) ait *Teshîlu'l-fevâid* isimli esere yazılan çok sayıdaki şerhten biri olan Ebû Hayyân el-Endelûsî'ye (ö. 745/1344) ait olan *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi't-Teshîl* dönemin önemli Memlûk devlet adamlarından Emîr Argûn Seyfuddîn ed-Devâdâr en-Nâsırî'ye (ö. 731/1331) ithaf edilmiştir (el-Endelûsî, 1998, s. 1/10). Yine bir diğer *Teshîl* şerhi olan Nâzırî'l-Ceyş'e (ö. 778/1376) ait *Temhîdu'l-kavâid fî şerhi Teshîli'l-Fevâid* yaşadığı dönemde önemli bir Memlûk devlet adamı Yelboğa b. Abdullah'a (ö. 768/1366) ithaf edilmiştir (2007, s. 1/111).

Memlûkler dışında diğer Arap olmayan devletlerde de Arap dil ilimlerine ait eserlerin devlet yöneticilerine ithaf edildiği görülmektedir. Nitekim Zemahşerî'nin nahivle ilgili *Mufasssal* isimli eserine şerh yazan İbn Yaîş (ö. 643/1245), eserini dönemin Eyyûbî sultanı Melik Mansur b. Aziz'e (ö. 613/1216) ithaf etmiştir (İbn Yaîş, 2011, s. 1/40). *Teshîl*'in bir başka şerhi olan *Ta'liku'l-ferâid alâ Teshîli'l-Fevâid*'i müellifi Bedruddîn ed-Demâminî yaşadığı dönemde Gücerat sultanı Ebu'l-Feth Ahmed Şâh'a (ö. 845/1441) ithaf etmiştir (Demâminî, 1983, s. 1/23). Aynı zamanda Demâminî bir başka nahiv eseri olan *el-Menhelü's-Sâfi fî şerhi'l-Vâfi* isimli eserini yine aynı Gücerat sultanına ithaf etmiştir. Ayrıca 633/1236 yılında Yemen'in Zübeyd bölgesinde dünyaya gelmiş Ömer b. İsa b. İsmail el-Hermî, nahiv ilmine dair kaleme almış olduğu *el-Muharra fî'n-nahv* isimli eseri yaşadığı dönemde Yemen'de hüküm süren ve Türk olduğu iddia edilen Resulî sultanı el-Melikü'l-Eşref 2. Ömer'e ithaf etmiştir (Hermî, 2008, s. 1/21). İbn Cinnî (ö. 392/1002), nahiv metodolojisine dair kaleme aldığı *el-Hasâis* isimli eseri dönemin Büveyhî Sultanlarından, miladî 989-1012 yılları arasında Irak bölgesini yöneten es-Seyyid el-Mansûr Bahaüddeve'ye ithaf etmiştir (İbn Cinnî, 2008, s. 1/55). Arap dil ilimlerinden belagat ilmine dair Kazvinî'nin kaleme aldığı *Teshîl* isimli eser üzerine Sa'duddîn Teftazânî (792/1390), yazmış olduğu şerhi *el-Mutavvel*'i

dönemin Kert hanedanı sultanlarından Muîzuddîn Ebu'l-Hasan Muhammed Kert'e ithaf etmiştir (Teftazânî, 2013, s. 129). Bu örneklerin sayısı artırılabilir. On dört asırlık İslami ilimler literatürü içerisinde Arap diline dair kaleme alınmış eserlerde yer alan ithafları bir makaleye sığdırmak güçtür. Ayrıca matbu eserler dışında henüz yazma halde bulunan eserlerin de incelenmesinin konuya dair yeni verilerin ortaya çıkarılmasını sağlayacağı söylenebilir.

Bu çalışmada Türk devletlerinin hüküm sürdükleri coğrafyalarda Arap dil ilimlerine verdiği destek, Memlûk devleti örneğinde ele alınmıştır. Memlûk devlet idaresi altında yaşamış olan ve Arap diline dair önemli bir eser kaleme almış olan Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin ithaf metninden hareketle devlet ricâli-ulema ilişkisine dair bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

Ebû Hayyân el-Endelûsî ve *Tezyîl*'indeki İthaf Metni

Ebû Hayyân künyesiyle meşhur olan âlim 654/1256 yılında Gırnata'ya bağlı Matahşâreş kasabasında dünyaya gelmiştir. Esîruddîn lakabıyla bilinmekle beraber, el-Endelûsî, Nahvî, Gırnâtî, Ceyyânî ve Nefzî nisbeleriyle de anılır. Çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Gırnata'da kıraat, sarf, nahiv, tefsir, hadis, fıkıh usulü ve kelam dersleri alarak tahsilini tamamlamış, 674/1275 yılından itibaren Arapça okutmaya başlamıştır (Kafes, 1994, s. 152). Ebû Hayyân 677/1278 veya 679/1280 yılında ilmî birikimini arttırmak ve bazı hocalarıyla arasında çıkan anlaşmazlıkların oluşturduğu huzursuz ortamı terk etmek amacıyla Endülüs'ten ayrılmıştır. Önce Kuzey Afrika'ya gitmiş, ardından İskenderiye, Mekke, Medine, Bağdat ve Dimaşk gibi şehirlerde bulunduktan sonra nihayet Kahire'ye yerleşmiştir. Burada eğitim ve kitap te'lifiyle meşgul olmuş, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Arap dil ilimlerine hâkimiyeti ile bilinen Ebû Hayyân, *emîrû'l-mü'minîn fi'n-nahv* ve *lisânü'l-Arab* gibi takdir ifadeleriyle anılmıştır. Arapça dışında Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Hımyeri dillerini bilen âlim Türk dilinin en eski gramer kitaplarından biri olan *Kitâbu'l-idrâk li lisâni'l-Etrâk*'ı kaleme almıştır (Çelik, 1990, ss. 123-151; Kafes, 1994, s. 153).

Arap diline dair kaleme aldığı önemli eserlerden biri de İbn Mâlik'e ait *Teshîl* isimli eser üzerine yazdığı şerh olan *et-Tezyîl ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshîl*'dir. 10 cilt halinde kaleme aldığı bu eserde çeşitli nahiv meselelerinde İbn Mâlik'e yönelik birçok itirazını dile getirmiştir. Ebû Hayyân bu eseri mukaddimesinde belirttiği üzere dönemin Memlûk devlet adamı Emîr Argun Seyfuddin ed-Devâdâr en-Nâsırî'ye (ö. 731/1331) ithaf etmiştir. Emir Argun, Memlûk sultanlarından Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (ö.741/1341) emirlerinden biridir. Argun, Muhammed b. Kalavun için sadece bir emir değildir. Onu köle iken satın alan Ebû'l-Meâlî el-Melikü'l-Mansûr Seyfüddîn Kalâvûn (ö. 689/1290), oğlu Nâsır Muhammed b. Kalavun ile beraber büyümüştür. Argun Nâsır Muhammed b. Kalavun ile arkadaş olmuştur. Kaynaklarda Türk kökenli, yakışıklı, Nâsırî memlûklerin en seçkini ve önde geleni olduğu zikredilmektedir. Ebû Hayyân'dan Buhârî'nin *Sahîh*'ini okumuş ve onu kendi el yazısıyla yazmıştır. Çok sayıda kitap satın aldığı ve Ebû Hayyân'ın da içinde bulunduğu birkaç âlim için medreseler tahsis ettiği ifade edilmektedir (el-Endelûsî, 1998, s. 1/10). Nâsır Muhammed b. Kalavun sultan olduğunda önceki sultan 2. Baybars (709/1310) ile arası açılınca onu azletmiş, Argun'u onun yerine saltanat nâibi olarak görevlendirmiştir (Yiğit, 2018, s. 91).

Ebû Hayyân nahiv alanında kendisine şöhret kazandıran eseri *et-Tezyîl*'in mukaddimesinde öncelikle *Teshîl* kitabının faziletinden ve değerinden bahsetmiştir. Ardından eseri şerh etme hususunda kendisinden talepte bulunulduğunu ancak şerhi yazmaya başladığında birçok engel ve sıkıntıyla karşılaştığını ifade etmiştir. Bu sıkıntı ve engellerin Emîr Argun'un, nâibliği sırasında sağladığı imkanlar sayesinde aşıldığını belirtmiştir. Ardından şerhini Emîr Argun'a ithaf etmiştir.

İthaf yazısında Emîr Argun'un siyasi ve ilmî üstünlüklerini dile getirmiştir. Ebû Hayyân'ın ithaf yazısı incelendiğinde öncelikle Emîr Argun'un siyasi ve idari meziyetlerini övdüğü görülmektedir:

وَذَلِكَ بِمَا أُنَاحَ اللَّهُ عَلَى يَدَيِ الْمَقَرِّ الْعَالِي الْعَالَمِيِّ السَّيْفِيِّ سَيْفِ الدِّينِ أَرْغُونَ نَائِبِ السُّلْطَانَةِ الْمَنْصُورِيَّةِ النَّاصِرِيَّةِ، أَمِيرٌ إِنْ ذُكِرَتْ الْمَعَارِفُ فَهُوَ إِمَامُهَا، أَوْ أُسَيْدَتْ الْعَوَارِفُ فَهُوَ غَمَامُهَا، أَوْ فَخَرَتْ الْمَمَالِكُ فَهُوَ هُمَامُهَا، أَوْ جَلَّتِ السَّوَابِقُ فَهُوَ أَمَامُهَا، غَيْثُ الْوَرَى، لَيْثُ الشَّرَى، مُحْيِي الْعَدْلِ، مُمَيِّتُ الْخَيْفِ...

(Bu şerhi yazma konusunda karşıma çıkan engellerin ortadan kalkması) Allah'ın, Nâsırî Mansûrî saltanat nâibi, yüce, âlemşumûl, Âdilî, Seyfî Seyfeddin Argun'a verdiği (lütüflar) sayesinde. (O öyle bir) emirdir ki marifetler zikredilse imamı o olur. Bilginlere ihsanda bulunma söz konusu olduğunda o bulut olur. Memlûkler övülse o seyyidi olur. Öncüler açığa çıksa en önde o olur. (O), halkın yardımcısı, Şerâ'nın³ aslanı, adaleti yaşatan ve zulümleri ortadan kaldırandır. (el-Endelüsî, 1998, s. 1/10)

Ebû Hayyân ithaf yazısına, eseri ithaf ettiği devlet adamının nisbelerini ve unvanlarını sıralayarak başlamaktadır. Öncelikle Argun'un Nâsırî Mansûrî saltanat nâibi olduğunu belirtmektedir. Saltanatın sıfatları olarak zikrettiği Nâsırî nisbesiyle söz konusu dönemdeki Sultan Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun'u, Mansûrî nisbesiyle de onun babası el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'u (ö.689/1290) kastetmektedir. Seyfî nisbesiyle yine onu köle iken satın alıp askerlik vazifesiyle orduya alan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'u işaret etmektedir. Zira Memlûk devlet geleneğinde memlûk olan askerler henüz köle iken kim tarafından satın alınmışsa onun ismine nisbet edilerek anılırdı. Âdilî nisbesiyle ise el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'u satın alıp memlûk sınıfına sokan el-Melikü'l-Âdil'e (ö.625/1218) atıfta bulunmaktadır. Böylece müellif, Emîr Argun'un devlet adamı olma sürecinde katkısı bulunan Memlûk sultanlarını bu şekilde saymaktadır. Bu takdim cümlelerinden sonra medh ifadelerini sıralayan Ebû Hayyân teşbih ve istiârelerle anlatımı zenginleştirmiştir. Emîr Argun'u iyiliği ve ihsanının bol olması yönüyle buluta, cesareti yönüyle de Şerâ aslanına benzetmiştir. Ayrıca *adaleti yaşatan ve zulümleri öldüren* ifadelerinde istiâre sanatını kullanmıştır. Nesir tarzında kaleme aldığı bu cümlelerde cinas sanatını kullanmıştır. Art arda sıraladığı dört cümlelerin bütün kelimelerinde ya tam ya da nâkıs cinas örnekleri mevcuttur. Bu cümlelerdeki جَلَّتْ، فَخَرَتْ، أُسَيْدَتْ، ذُكِرَتْ kelimelerinde nâkıs cinas, yine الْمَعَارِفُ، الْعَوَارِفُ، الْمَمَالِكُ، السَّوَابِقُ kelimelerinde nâkıs cinas, her cümlede tekrarlayan فَهُوَ ifadesinde tam cinas ve cümle sonlarında zikrettiği أَمَامُهَا، هُمَامُهَا، غَمَامُهَا، أَمَامُهَا ifadesinde nâkıs cinas bulunmaktadır. Ebû Hayyân, Emîr Argun'un idarî ve siyasi niteliklerini övgü dolu ifadelerle zikrettikten sonra onun ilmî ve manevî faziletlerini övgüye geçmiştir:

...جَامِعُ فَضِيلَتَيِ الْقَلَمِ وَالسَّيْفِ، اقْتَصَتْ لَهُ السَّعَادَةُ الْإِلَهِيَّةُ أَنْ خَلَدَتْ اسْمُهُ فِي هَذَا التَّصْنِيفِ، أَعْظَمَ بِهِ مِنْ تَنْوِيهِ وَتَشْرِيفِ، فَحَامِدُهُ تُتْلَى فِي تَصَانِيفِ الْعُلُومِ بِالسَّنَةِ الْأَقْلَامِ، وَذِكْرُهُ مُخَلَّدٌ عَلَى مَمَرِ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ، إِذْ فَضَائِلُهُ النَّفْسَانِيَّةُ هِيَ الْبَاعِثَةُ عَلَى تَصَانِيفِ الْعُلُومِ، وَقَوَائِلُهُ الْإِحْسَانِيَّةُ مُلْقَحَةٌ الْأَذْهَانِ وَالْفُهُومِ، أَشْمَخُ مِنْ غَمَامٍ، وَأَوْقَرُ مِنْ شَمَامٍ، وَأَنُورُ مِنْ بَدْرِ تَمَامٍ.

(O) kalem ve kılıç faziletlerini kendinde toplayandır. İlahî saadet Onun isminin bu eserle ölümsüzleşmesini gerektirmiştir. O yücelik ve şeref bakımından ne kadar da azametlidir! Onun övgüsü kalemlerin lisanıyla ilmî eserlerde okunacaktır. Onu adı (hatırası) zamanla ölümsüzleşecektir. Onun kişisel faziletleri ilmî eserlerin ortaya çıkmasında etkilidir. İhsanları⁴,

³ Şerâ, Arap kültüründe aslanların toplandığı veya Fırat kenarında aslanların bol olduğu mıntıkaya verilen bir isimdir. (İbn Manzûr, 1994, s. 14/431)

⁴ Müellif ithaf yazısının bu kısmında ve daha sonra zikredilecek başka bir yerinde 'الفضيلة/fazilet' kelimesinin الفضائل şeklinde iki farklı cemi sığasını kullanmıştır. الفضائل kelimesi tevazu ve hilm gibi kişinin sadece kendisini ilgilendiren faziletleri ifade etmektedir. الفواضل kelimesi ise cömertlik gibi kişinin başkalarına dokunan faziletlerini ifade etmektedir. (el-Bâbîdî & Avd, t.y., s. 196)

zihinleri ve akılları aşılacaktır. (Onun ihsanları) buluttan daha büyük, Şemâm dağından daha ağır ve dolunaydan daha parlaktır. (el-Endelûsî, 1998, s. 1/10)

Müellif Emîr Argun'un sadece idarî ve askerî bir yetenek olmadığını onun ilmî yönden de övülmeye layık olduğunu ifade etmiştir. Muhtemelen bu ilmî fazilet onun Ebû Hayyân'dan dersler almasının yanı sıra ilim adamlarına verdiği destekten kaynaklanmaktadır. Ebû Hayyân, Emîr'in iyilik ve faziletlerinden bahsederken bir taraftan da yazdığı eserinde onun adını zikretmek suretiyle ismini ölümsüzleştirerek zımnî olarak bu manevî hediye bir karşılık olarak ortaya koymaktadır. Aslında bu durum siyasilerin manevi anlamda, en azından isimlerini hatırlatma hususunda ilim adamlarına muhtaç olduklarını hissettirmektedir. Zira Emîr'in, kalemlerin lisanıyla ilmî eserlerde övülmesi suretiyle zamanın geçmesiyle isminin unutulmayacağını ifade etmektedir. Bu ifadeler, ithaf kültürünün himaye-iktidar ilişkisinde karşılıklı hediyeleşme durumunun aşağıdan yukarıya yani ulemadan iktidara doğru giden yüzünü açık etmektedir. Himaye kavramı her ne kadar iktidardan sürekli âlimlere doğru giden bir ihsan olgusunu çağırırsa da aslında iktidara mensup kişiler için ithaf, isimlerini tarihte unutulmaz kılmanın bir vasıtası olmaktadır.

Ebû Hayyân Emîr'i övgü cümlelerine kendi yazdığı bir şiirle devam etmiştir:

أَصْأَتْ دَجَى الْأَيَّامِ فَارْتَفَعَ اللَّبْسُ نَيْمًا بِهَا مِنْ غُرَّةِ نَوْرِهَا الشَّمْسُ
وَأَلَمْتُ بِمَعْنَى دَوْلَةٍ نَاصِرِيَّةٍ تَكْنَفُهَا الْإِقْبَالُ وَالنَّصْرُ وَالْأَنْسُ

Nuru güneş olan o parlaklık ile kutlu ol!

(o) günlerin karanlığını aydınlatır, şüphe ve karışıklıklar ortadan kalkar.

Nâsirî devletinin köşkünü tanı ki

Onu bolluk, zafer ve samimiyet kuşatmıştır.

Tavîl bahriyle yazılmış medhiye türündeki bu şiirin kafiyesi س harfidir. Ebû Hayyân birinci beyitte Emîr'i güneşe benzetmiştir. Şiirde istiâre yoluyla yapılan bu benzetmede müsteâr minh olan güneşin, ışıklarıyla günlerin karanlığını aydınlattığı ifade edilmektedir. Ancak ardından gelen ve karışıklık anlamına gelen لبس kelimesinden, şairin karanlık kavramını karışıklık ve düzensizlik manalarına istiâre ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca karanlık-aydınlık karşıtlığı ile tıbak sanatı icra edilmiştir. İkinci beyitte Nâsirî saltanat nâibi olan Emîr'in kaldığı sarayın bolluk, bereket ve samimiyet ile kuşatıldığını ifade etmektedir. Aslında devlet adamları söz konusu olduğunda yaşadıkları veya idare işlerini yürüttükleri mekânlar insanlarda bir korku ve heybet fikrini çağırıştır. Ancak Ebû Hayyân için Emîr Argun'un evi bunların aksine tebaanın kendini rahat hissedeceği samimî bir ortam havası vermektedir.

تَوَلَّى لَهَا التَّدْبِيرَ أَرْوَغَ مَا جَدَّ كَثِيرُ التَّوَقِّي، شَأْنُهُ الْجُودُ وَالْبَاسُ
وَمَنْ يَكُ سَيْفُ الدِّينِ نَائِبٌ مُلْكِهِ يَنْمُ وَجُفُونُ الدَّهْرِ عَنْ مُلْكِهِ نَعْسُ

(O devletin) sorumluluğunu, en şerefli olan üslendi,

Çok dindar, cömert ve cesurdur.

Seyfeddin kimin saltanat naibi olursa,

O kişi uyur, zamanın musibetleri ondan uzak durur.

Bu beyitlerde Ebû Hayyân Emîr Argun'un nâibliği üstlenecek emirler arasında en layık ve en üstünü olduğunu ifade ediyor. Ebû Hayyân, muhtemelen devlet yönetimlerinin genel bir kaidesi olarak Memlûk yönetim kademesinde de nâiblik gibi üst düzey bir görev için ismi geçen birçok aday arasından Argun'un seçilmiş olmasından dolayı memnuniyetini ifade etmektedir. Belki de muhtemel nâib adayları arasında varsa bir mücadelede kendi safını da belli etmiş olmaktadır. Ayrıca onun sadece cömertlik, samimiyet ve takva gibi insani hasletlerini övmekle kalmamış, onun nâiblik görevini de hakkıyla yerine getireceğini belirtmektedir. Devlet adamlığı hususundaki kabiliyetinin yanı sıra güvenilir bir nâib olmasının da Sultanın rahat bir uyku uyumasını sağlayacağına değinmiştir. Bu ifadenin satır arasında bazı nâiblerin Sultan aleyhinde insiyatifler alıp devlet idaresini zor duruma düşürme potansiyeli taşıdığına yönelik bir ima da bulunmaktadır.

أَمِيرٌ هُمَامٌ ذُو وَغَىٍّ وَسِيَّاسَةٍ تَغَايِرٍ فِي غُلَايَاهِ الطَّرْفِ وَالطَّرْسِ
إِلَيْهِ انْتَمَتْ كُلُّ الْمَكَارِمِ، وَانْتَهَتْ فَبِالشَّخْصِ مِنْهُ يَفْخَرُ النَّوْغُ وَالْجِنْسُ

(O)Cesaretli bir emîrdir, gayret ve siyaset sahibi,

Birbirine benzemez yüceliğini anlatmada sözler ve sayfalar.

Bütün faziletler ona bağlanır ve onda biter,

Kendisiyle halkı ve ırkı övünür.

Müellif Emîr Argun'un siyasî kabiliyet ve üstünlüklerini övmeye devam ettiği bu beyitlerde onun siyasî yönetim becerisine sahip olduğunu, görev şuuruyla hareket ettiğini belirtmektedir. İnsanî ve siyâsi faziletlerin kendisinde toplandığını belirtmiş, mensub olduğu ırk, kabile ve devletin kendisiyle gurur duyacağını ifade etmiştir.

مَغِيثٌ نَفْسٍ إِنْ عَصَتْ، وَمُفِيدُهَا إِذَا مَا أَطَاعَتْ، فَهُوَ يَجْرُحُ أَوْ يَأْسُو
كَأَنَّ الْوَرَى جِسْمٌ لَدَيْكَ دَوَاؤُهُ وَأَمْرُكَ فِي تَدْبِيرِهِ الرُّوحُ وَالنَّفْسُ

Zor durumda olan ruhları kurtarır ve onlara yardım eder,

Eğer itaat ederlerse yaralarına merhem sürer, yoksa acı verir.

Sanki tüm insanlar, devâsı senin elinde olan bir beden gibidir.

Ve onun yönetimindeki işin, ruh ve nefes gibidir. (el-Endelûsî, 1998, s. 1/11)

Ebû Hayyân bu iki beyitte Emîr Argun'un tebaasına ve itaat ehline karşı son derece merhametli, isyan edenlere ve devlete başkaldıranlara karşı son derece sert mizaçlı olduğunu ifade etmiştir. Bu durum da aslında bir devlet adamı ve yönetici için olumlu ve aranan bir niteliktir.

Müellif, yazdığı bu medih türü kasidenin ardından övgü ifadelerine şu şekilde devam etmektedir:

لَا زَالَ لِلْمَعَارِفِ يُبْدِيهَا، وَلِلْعَوَارِفِ يُسْدِيهَا، وَلِلْمُشْكَلَاتِ يَشْرَحُهَا، وَلِلْمُقَفَّلَاتِ يَفْتَحُهَا، وَلِلْفَضَائِلِ يُجَدِّدُ رُفَاتَهَا، وَلِلْفَوَاضِلِ
يُخَيِّي مَوَاتَهَا، وَلِلْمَمَالِكِ يُدَبِّرُهَا وَيَرْأُهَا، وَلِأَشْنَاتِ الْخَيْرَاتِ يَجْمَعُهَا وَيَشْعِبُهَا.

O bilgileri açığa çıkarmaya, bilginlere ikram etmeye, sorunları çözmeye, kapalı kapıları açmaya, faziletlerin unutulmuş olanlarını yenilemeye, faziletlerden yok olanlarını diriltmeye, memlûkleri yönetmeye ve ıslah etmeye, hayrın her çeşidini toplayıp, dağıtmaya devam etmektedir.(el-Endelûsî, 1998, s. 1/11)

Müellif bu ifadelerinde de Emîr'i medhetmeye devam etmekte, onun devlet yönetimi ile ilgili ve ahlaki meziyetleri taşımaya devam ettiğini belirtmektedir. Bu medih cümlelerinde de seci sanatını uygulamıştır.

Sonuç

Memlükler bir Türk devleti olarak hüküm sürdüğü yaklaşık iki yüz elli yıllık süre zarfında başta Kahire olmak üzere hükmettiği coğrafyada ilmî gelişmelere ve ulemaya çok önemli destekler sağlamıştır. Hükümdar ve devlet adamlarının gerek nüfuz alanlarını geliştirme gerek meşruiyet sağlama gerekse manevi saiklerle ortaya çıkan bu destekleri ulema sınıfına mansıp sağlama, medrese ve ilim meclislerine maddi kaynaklar bağlama gibi tezahürlerle kendini göstermiştir. İktidarın ulemayı himayesi anlamına gelen bu teşvik ve desteklemeler İslami ilimlerin tefsir, hadis, fıkıh gibi farklı alanlarının yanı sıra Arap dil ilimlerinde de kendini göstermiştir. Arapların çoğunlukta yaşadığı bir coğrafyada bir Türk hanedan olarak varlığını sürdürmüş olan Memlüklerin Arap dili ile ilgili ilimleri himayesi bu dilin gelişimi ve günümüze kadar geniş bir literatürle ulaşmasını sağlaması bakımından önemlidir. İktidarın ulemayı ve ilmî çalışmaları patronajı salt tek taraflı bir ilişki de değildir. Daha çok maddi destekler sağlayan devlet ricâlinin ulema sınıfından aldığı karşılık çoğunlukla manevi olmaktadır. Bu manevi beklentiler arasında devlet ricâlinin ismini ölümsüzleştirme, halk arasında itibar ve kabul görme, ilme verdiği destekle dinî bir vazifeyi yerine getirmiş olma gibi unsurlar sıralanabilir. Ulemanın karşı/manevi himayesi olarak adlandırılacak bu olgu kendini ithaf geleneğinde göstermiştir.

İthaf günümüz kültür çalışmalarında daha çok şiirlerde ve edebi yazı türlerinde rastlanılan, yazarın eserini daha çok sevdiği, değer verdiği veya eserde emeği geçen kişilere kısa ifadelerle adaması anlamına gelmektedir. Ancak klasik dönemde patrominyal devletlerde hem edebi hem de ilmî eserler genellikle nüfuz sahibi ve himayesinden istifade edilmesi düşünülen kişilere ithaf edilirdi. Bu ithaf yazıları yüksek bir edebî zevk ile kaleme alınan, günümüz ithaf yazılarına nisbeten daha uzun metinlerdi. Ayrıca bu ithaf metinleri ithaf edilen devlet ricâli şahsında dönemin siyasi atmosferi hakkında da ipuçları verebilmektedir. İthaf metinleri daha çok iktidar tarafından destekleniyormuş imajı oluşturan himaye olgusunun ulemanın iktidar mensuplarına verdiği destek tarafından da ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira ithaf metinleri devlet ricâlinin kendilerine eser ithaf edilmesine ne derece ihtiyaç duydukları veya en azından bundan ne kadar hoşnut olduklarını ortaya koyan işaretler içermektedir. Dolayısıyla ithaf edebiyatı iktidar ulema ilişkisinin ulema cephesinden nasıl görüldüğünün resmini vermektedir. Çalışmanın amaçlarından biri olarak da zikredilen bu olgu, farklı ilim sahalarında, farklı dönem ve devletlerde yaşamış âlimlerin eserlerindeki ithaf metinlerinin incelenmesi yoluyla daha geniş bir perspektifte ele alınmaya layık görünmektedir. Bu bağlamda araştırmacı, ithaf metinlerinin analizi vasıtasıyla tarihsel bir olgu olarak kabul edilen iktidar-ulema ilişkisine dair literatüre kendine özgü katkılar sunabilmelidir.

Klasik dönem Arapça eserlerde ithaf geleneği ile ilgili olarak ülkemizde ve Arap dünyasında hemen hemen hiçbir çalışma bulunmaması konunun hiç dikkat çekmediği anlamına gelmektedir. Ancak gerek ithaf eden ve edilen ilişkisi gerek ithaf edebiyatı görmezden gelinecek bir mevzu değildir. Hem matbu eserler hem de henüz tahkiki yapılmamış yazma eserlerdeki ithaf kültürü ve edebiyatı yeni yapılacak çalışmalar için bakir bir alan olarak durmaktadır. Konuyla ilgili daha geniş çalışmalarda özellikle Türk devletlerinin hüküm sürdüğü coğrafyalarda ithaf geleneğinin

görüldüğü alanlar ve devletler ile alakalı nicel, ithaf metinlerini içeriğinin analiz edilmesini şart koşan nitel çalışmalar yapma imkânı güncelliğini korumaktadır.

Extended Abstract

In general terms, a *dedication* can be defined as the act of an author or intellectual offering a work to an individual whom they admire, value, or consider significant, often a patron or political ruler. This study aims to contribute to the scholarly understanding of the patronage relationship between the *ulema* (Islamic scholars) and political authority by examining the tradition of dedicatory writing, which holds a prominent place in classical Islamic literature. Focusing particularly on the Mamluk period, the research explores the literary and symbolic functions of dedications and their role in shaping the intellectual and political dynamics of the time. The tradition of dedication is regarded not merely as a literary convention or a personal expression of gratitude, but also as a lens through which the complex and multifaceted relationship between state rulers and scholars can be examined. In this context, this study examines how this relationship is articulated and negotiated in the case of Abū Ḥayyān al-Andalusī's *al-Tazyīl wa al-Takmīl*, which was composed during the Mamluk period.

In the context of patronage, classical Islamic societies were characterised by a mutually beneficial relationship between state officials and scholars. Despite its significance, there is a lack of detailed scholarship exploring how this relationship was perceived and articulated, particularly from the perspective of the scholars themselves. Reconstructing this dynamic through literary elements, such as the tradition of dedications, offers valuable historical and cultural insights. The content and context of dedicatory writings serve as critical sources for understanding the prevailing power structures and the socio-political position of the *ulema*. This study aims to address the gap in the literature by examining these texts as reflections of broader intellectual and political currents.

This research adopts a qualitative design and employs the method of document analysis. Abū Ḥayyān al-Andalusī's *al-Tazyīl wa al-Takmīl* was selected as the primary source of data, with particular focus on the dedicatory section of the work. The dedication text is examined in depth to uncover the nuances of the scholar-patron relationship and its broader socio-political implications. This study is limited to printed works on the Arabic linguistic sciences and does not include unedited or unpublished manuscript sources. Furthermore, the scope of the research is confined to the Mamluk period, with a particular focus on the contributions of Turkish rulers to the study and development of the Arabic language during this era.

The study demonstrates that dedicatory texts functioned not only as expressions of gratitude or respect but also as strategic instruments in shaping and reflecting the relationship between scholars and state authorities. During the Mamluk period, rulers actively supported scholarly endeavours as a means of legitimising their authority and immortalising their names. This environment had encouraged scholars to dedicate their works to political elites. These dedications reveal key aspects of the political climate, the dynamics between rulers and the scholarly class, and the state's engagement with religious and intellectual discourse. The analysis of *Abū Ḥayyān al-Andalusī's* work suggests that the Mamluk sultan's patronage extended beyond material support to include intellectual involvement, indicating an effort by the ruling elite to assert their presence within the scholarly domain.

The research suggests that the tradition of dedication served as both a literary genre and a socio-political instrument in the classical Islamic period. As in the case of the Mamluks, state officials strategically supported scholarly activities to strengthen their ties with the intellectual class and enhance their political legitimacy. Conversely, by dedicating their works to ruling authorities, members of the *ulema* not only secured material support but also amplified their intellectual and social influence. This symbiotic patronage relationship is clearly reflected in dedicatory texts, which serve as valuable sources for understanding the interplay between political power and scholarly authority. Moreover, the Mamluks' contribution to Arabic language studies, as a Turkish dynasty, serves as a significant example of the cultural diversity and intercultural interaction characteristic of the period. The tradition of dedication can also be interpreted as a reflection of this intercultural cooperation and intellectual solidarity, highlighting the collaborative nature of scholarly and political relationships that transcend ethnic and linguistic boundaries.

The most significant contribution of this study to the existing literature is its reconsideration of the relationship between political power and the *ulema* through the often-neglected perspective of dedication literature. Given the limited scholarship on this subject in both Turkey and the Arab world, this analysis holds considerable historical and methodological importance. Furthermore, by presenting historical evidence, the study challenges the common assumption that Turkish dynasties were an obstacle to the development of Arab culture during the Middle Ages. In this way, the research offers a foundation for future cultural and historical inquiries.

Kaynakça

- Askalânî, Ş. İbn Hacer. (1982). *ed-Dürerü'l-Kâmine fî a'yâni mieti's-Sâmine*. Dâru'l-Maârifî'l-Osmaniyye.
- Bâbîdî, A. M. (t.y.). *el-Letâif fî'l-Luğa*. (Thk. A. A. Avd). Dâru'l-Fazîle.
- Bilin, A. (2021). Bahrî Memlûkler Dönemi Nahiv Âlimleri. *FSMVÜ Uluslararası Arap Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi*. S. Akkuş (Ed.), Demavend.
- Bozkurt, N. (1998). Himaye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 18, s. 56). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Brown, M. E. (1913). *Dedications*. The Knickerbocker Press.
- Bulut, S. (2020). 1940 Sonrası Modern Türk Şiirinde İthaf Edilmiş Şiirler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 37-54.
- Cevherî, Ebu'n-Nasr İ. (1987). *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*. (Thk. A. A. Attâr). Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Çelik, H. A. (1990). Ebu Hayyân el-Endelûsi ve Tefsirdeki Metodu. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 143-190.
- Demâminî, M. B. (1983). *Ta'liku'l-Ferâid alâ Teshîli'l-Fevâid*. (Thk. M. el-Müfeddâ).
- Dobra, S. (2016). Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthâf Etme Geleneği. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), 107-128.
- Düzenli, A. (2021). *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi (648-923/1250-1517)* [Doktora]. Ankara Üniversitesi.
- Endelûsî, Ebû. Hayyân. (1998). *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî şerhi't-Teshîl*. Dâru'l-Kalem.
- Hermî, Ö. (2008). *el-Muharrar fî'n-Nahv*. (Thk. M. A. M. Abdussemin). Dâru's-Selam.

- İbn Cafer, K. (t.y.). *Nakdu 'ş-Şi'r*. (Thk. N. A. Hafâcî). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Cinnî. (2008). *el-Hasâis*. (Thk. A. Hindâwî). Dâru İhyâi Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Haldun. (2009). *Mukaddime* (Çev: S. Uludağ). 6. bs. Dergah Yayınları.
- İbn Manzûr, M. M. (1994). *Lisânu'l-Arab*. Dâru Sâdır.
- İbn Ya'îş. (2011). *Şerhu'l-Mufasssal*. 2. bs. Dâru İhyâi Kütübi'l-İlmiyye.
- İnalçık, H. (2003). *Şâir ve Patron*. Doğu Batı Yayınları.
- Kafes, M. (1994). Ebû Hayyân el-Endelüsî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 152-153). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Yedigece Kitapları.
- Karataş, T. (2002). Türk Edebiyatında İthaf Terimi Hakkında Bir Araştırma. *Bilig*, 22, 87-108.
- Lapidus, I. M. (1967). *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Harvard University Press.
- Lev, Y. (2009). Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans. *Mamlūk Studies Review*, 13 (1), 1-26.
- Midilli, M. E. (2022). Memlük Ulemasını Mansıplar Üzerinden Çalışmak: Alimlerin Mansıplarla İlişkilerine Farklı Yaklaşımlar. B. S. Kaya (Ed.), *Memlük Entelektüel Tarihine Giriş-1* (ss. 13-23). İlem Yayınları.
- Nâzıru'l-Ceyş, M. M. (2007). *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*. 1. bs. Dâru's-Selâm.
- Neysâbü'rî, H. (1990). *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. (Thk. M. A. Atâ). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Olgun, T. M. (1994). *Edebiyat Lügati*. (Çev. Kürkçüoğlu, K. E.). Enderun Kitabevi.
- Özkan, H. (2024). Hocaya Adanmış Bir Ömür: İbn Hacer ve İbn Hızır Bağlamında Memlüklerde Ulema Arası Himaye İlişkileri. *İslam Tetkikleri Dergisi / Journal of Islamic Review*, 14 (1), 1-32. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1341738>
- Steenbergen, J. V. (2006). *Order out of Chaos: Patronage, Conflict and Mamluk Socio-Political Culture, 1341-1382*.
- Teftazânî, S. M. (2013). *el-Mutavvel*. (Thk. Hindâwî, A.). Dâru İhyâi Kütübi'l-İlmiyye.
- Yiğit, R. (2018). *Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat* [Doktora]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Yurttutar, M. (2008). *İthaf Edebiyatı* [Yüksek Lisans]. Sakarya Üniversitesi.
- Yüksel, M. Ş. (2015). Din-Siyaset-Ekonomi Arasında Timurlularda “Himaye Sistemi”. *Orta Asya ve Kafkasya Tarihi*, 217-228.
- Zirikli, Hayruddin. (2002). *el-'Alâm*. Dâru'l-İlm li'l-Malâyîn.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0